

Mehis Heinsaare „Ilus Armin“ illustreerimas Simone de Beauvoiri „Teist sugupoolt“

Piret Pöldver

Teesid

Uurin artiklis Mehis Heinsaare novelli „Ilus Armin“, tuues välja, et viis, kuidas Heinsaar on kujutanud hiiglaslikku ja jõulist naist, on osa patriarhaalsest maailmapildist, eristudes samal ajal hegemoonilistest sookujutustest. Mehis Heinsaare loomingule on iseloomulik, et soorollid ei vasta alati traditsioonilisele nägemusele: naised on enamasti kehaliselt aktiivsed, jõulised, iseseisvad; mehed aga kehaliselt allaheitlikud ja passiivsed, mistõttu võib jääda mulje, et soorollid on ümber pööratud. Samas pole see ümberpööramine võimustav. Analüüsiks võtan appi Simone de Beauvoiri teooriad transtsendentsusest ja immanentsusest – mõtted „Teises sugupoolest“, mida peetakse 20. sajandi üheks mõjukamaks feministlikuks teoseks. Oma artiklis toon välja, kuidas vaatamata võimukusele ja dominantsusele ei ole naine emantsipeerunud ega vaba indiviid, vaid mehest alam, lähemal loodusele ja teda defineeritakse mehe kaudu. Pannes teksti sisse tegutsema ümber pööratud soorollidega karakterid, on võimalik näidata ohtu, mis peitub mehe jaoks aktiivses naises. Naisele antakse ühelt poolt võim, kuid teisalt püsib ta lähemal loodusele kui kultuurile, on pigem keha kui vaim. Selline kombinatsioon muutub mehele ohtlikuks: immanentne naine, kel on võim, tõmbab mehe enda juurde kehalisusesse, allutab mehe, taandab mehe kehaks ning neelab ta alla. Nõnda on Heinsaare novellis pööratud ümber küll soorollid, kuid mitte tähendus: naine jääb loodusele lähemaks, immanentseks, ning oma olemuselt muidu transtsendentne mees muutub selle ümberpööratuse ohvriks.

Märksõnad: Simone de Beauvoir, soorollid, eesti kirjandus, binaarsus, transtsendentsus ja immanentsus

Kuigi naist meesautorite loomingus on uuritud palju, on see teema endiselt aktuaalne – hoolimata aastakümnete pikkusest kriitikast kannab kirjandus endiselt soostereotüüpe, ning lähilugemise kaudu on võimalik märgata pimesi omaks võetud arusaamu. Artiklis uurin Mehis Heinsaare novelli „Ilus Armin“, tuues välja, et viis, kuidas Heinsaar on kujutanud hiiglaslikku ja/ või jõulist naist, on osa patriarhaalsest maailmapildist, eristudes samal ajal hegemoonilistest sookujutustest. Mehis Heinsaare loomingule on iseloomulik, et soorollid ei vasta alati traditsioonilisele nägemusele: naised on enamasti kehaliselt aktiivsed, jõulised, iseseisvad, isegi ähvardavad; mehed aga kehaliselt allaheitlikud ja passiivsed, mistõttu võib jääda mulje, et soorollid on ümber pööratud. Samas pole see ümberpööramine võimustav. Artiklis vaatlen,

kuidas vaatamata võimukusele ja dominantsusele ei ole naine emantsipeerunud ega vaba indiviid, vaid mehest alam, lähemal loodusele ja teda defineeritakse mehe kaudu. Selleks võtan appi Simone de Beauvoiri teooriad transtsendentsusest ja immanentsusest ning Lääne-Euroopa kirjanduse naistegelaste analüüsi – mõtted, mida ta esitas „Teises sugupooles“, 20. sajandi ühes mõjukamas feministlikus teoses. Beauvoir ei ole oma aktuaalsust kaotanud: viimase paari aastakümne jooksul on ilmunud palju Beauvoiri käsitlusi (vt nt Arumetsa, 2021; Haynes, 2009; Mann, 2009; Parker, 2017; Tuin & Dolphijn, 2010), oma artiklis tuginen Mannile ja Parkerile.

Naistegelaste kujutamist meesautorite teostes on uuritud ammu enne feministlikku liikumist (nt viitab sellele juba Mary Wollstonecraft 1792. aastal), kuid feminism on andnud uurimisele uued vahendid. Intensiivsemalt hakati lääne kirjandusteaduses naistegelase uurimisega tegelema 1960-ndate lõpus ja 1970-ndate alguses ning üks tuntumaid teosed sellest perioodist on Kate Milletti menukiks muutunud „Seksuaalne poliitika“ („Sexual politics“, 1970). Eestis algas soouurimine märksa hiljem ja teistes tingimustes, seetõttu on uurimissuunad olnud lääne omadest erinevad. Eestis on uuritud meesautorite tekste, näiteks on naistegelastest meesautorite tekstides kirjutanud Mirjam Hinrikus (2005), Eve Annuk (2005) ja Elo Lindsalu (2006), kuid praeguseks on liigutud edasi valdavalt naisautorite juurde – sellel suunal on uurimusi kirjutanud näiteks Eve Annuk, vaadeldes lähemalt Lilli Suburgi ja Ilmi Kollat (vt Annuk, 2003, 2012), ning Johanna Ross, kes keskendus magistritöös nõukogude olmekirjandusele Aimée Beekmani loomingu kaudu (vt Ross, 2010). Siinses artiklis käsitlen meesautori naiskarakterit loomingu (vt ka nt Mihklev, 2002). Leian, et see suund on Eestis endiselt relevantne, kuna soouurimuslikku lähenemist kirjandusteaduses on pigem vähe ja pimetähnid teoste retseptsioonis püsivad suured – muu hulgas see, et pelk soorollidega mängimine ei pööra neid veel ümber.

Heinsaare loomingu retseptsioon

Mehis Heinsaar on üks praegusaja hinnatumaid Eesti kirjanikke, ta on võitnud hulgaliselt auhindu, tema teoste retseptsioon on olnud laiaulatuslik¹, temast on tehtud nii bakalaureuse- kui

¹ Vt nt Friedebert Tuglase novelliauhind. Eesti Ilukirjanduse Andmebaas. <http://ilukirjandus.ee/tuglas/>; Kirjanduse sihtkapitali aastapreemiad 2010. Kirjanduse sihtkapital. Kultuurkapital. <http://kulka.ee/sihtkapitalid/kirjandus/aastapreemiad/2001>; Juhan Liivi luuleauhinna laureaadid. Liivi Muuseum. http://muusa.ee/?page_id=76;

ka magistritöid² ning ta on ka üks eesti kirjanikke, kes on saanud kolmeks aastaks kirjanikupalga³. Heinsaare teoste vastukajas on enim keskendunud maagilis-realistlikule maailmakäsitlusele, maagilisele kujundiloomele ja fantastikale, samuti on kirjutatud temast kui ulmekirjanikust. Maagilist aspekti on vaadeldud ka näiteks Janek Kraavi (2011), Andrus Org (2011a), Jaak Tomberg (2011), Sven Vabar (2011). Omajagu on Heinsaare puhul räägitud ka loodusest, maastike kujutamisest ja geograafiast⁴. Andrus Org on kirjutanud Heinsaarest kui looduskirjanikust, osutades, et Heinsaar kirjeldab loodust kujutades eelkõige teisi võimalikkusi ja nähtamatusi, osutab avastamata potentsiaalile, rutiinitagustele tähendustele ja viirastuslikele võimalustele (Org, 2011b, lk 158). Epp Ollino on 2007. aastal ilmunud „Rändaja õnne“ analüüsid esile, et peamised tegevuspaigad on Lõuna- ja Lääne-Eesti ning Põhja-Läti (Ollino, 2011, lk 132). Brita Melts on Keele ja Kirjanduse 2016. aastal arvustuses „Rauge naivismi nulliringid“ kirjutanud lähemalt Heinsaare maastikest ja geograafiast. Melts toob välja, et kui varasemas loomingus on Heinsaar liikunud Supilinna irratsionaalsetes korterites, siis 2016. aastal ilmunud raamatus „Unistuste tappev kasvamine“ on sellest otsustavalt väljutud marginaalsetesse külakeskkondadesse või sootuks metsikusse loodusesse. Melts osutab sellele, et Heinsaare maastikukirjeldused kõlavad kokku tegelaste seisundite ja meeleoludega ning tegelased samastuvad maastikega. (Melts, 2016, lk 878–879)

Siinse artikli teemadest ehk naistegelaste kujutamisest ja mehe-naise suhtest on Heinsaare loomingu puhul räägitud vähem, kuid ka selline retseptsioon ei puudu täielikult. Epp Annus on analüüsinud lähemalt tegelaste omavahelisi suhteid ja keha (Annus, 2011, lk 91; sellest tuleb juttu ka artiklis allpool). Kehalisust, seksuaalsust ja naiste kujutamist on käsitlenud Johanna Ross jutukogu „Ebatavaline ja ähvardav loodus“ arvustuses. Ross toob välja, et Heinsaare loomingus „pole naissugu olulisel kohal mitte niivõrd tegelase kui funktsioonina, vaikiva ja äärmisel juhul tegutseva, aga mitte mõtleva ja tundva elemendina“ (Ross, 2011, lk 582). Ross ütleb ka, et Heinsaare loomingus on „seks sageli palavikulis-paineline, kuidagi perversne või koguni pooleldi pealesunnitud. Publik aga tajub seda üldjuhul ilusa ja romantilisena“ (Ross, 2011, lk 581). Kõige

² Nt Sellik, 2016; Lepp, 2017; Pöldver, 2019 jt.

³ Vt nt Sibrits, 2016.

⁴ Vt nt Org, 2011b; Ollino, 2011; Melts 2016 jt.

põhjalikumalt on kehalisust, sealhulgas puudutades pisut ka naise-mehe romantiliste suhete teemat, vaadelnud Margit Sellik (2016). Sellik on avanud inimkogemuse ja teadvustamata ihade ning tungide taga varjul olevaid õnnepüüdlusi, uurinud kehakujutust ning seda, milline on keha ning kehalisuse ja õnne omavaheline suhe, vaadates lähemalt ka autori narratiivseid võtteid. Ta on lähenenud Heinsaare teostele peamiselt psühhoanalüüsi kaudu, rakendades eelkõige Jacques Lacanilt pärinevaid mõttemudeleid, sidudes need omakorda erinevate afektiteooriatega. Selliku sõnul varjutab Mehis Heinsaare novellides tõelise õnne ja armastuse võimalikkust lihalik iha, mis väljendub fallilise *jouissance*'i kõikenõudva ja hävitava jõu toel. Nõustudes Slavoj Žižekiga, väidab Sellik Heinsaare novellide kohta, et tegelik õnn sõltub valmisolekust seista silmitsi oma iha hävitavate tagajärgedega ning seega tähendab õnn alati valikut: kas ületada piir ja jääda kinni lakkamatult ringlevate ihade võrkudesse või tunnetada ja nautida õnne fantaasiat, loobudes tähendustest ja sõnadest, mis takistavad näha ja tajuda õnne potentsiaali, ning alati uskuda selle võimalikkust. (Sellik, 2016, lk 82–84)

Heinsaare loomingus olevaid soorolle on vaadelnud lähemalt ka Triinu-Li Lepp (2017). Lepp on uurinud soorollidest lähtuvalt naiselikkuse ja naiseks olemise problemaatikat ning toonud välja, et enamik naistegelasi Heinsaare loomingus on autoritaarsed ja domineerivad ning võtavad juhtpositsiooni meestelt üle; mehi seevastu on kujutatud nõrkade, jõuetute ja tagasihoidlikena (Lepp, 2017, lk 44). Lepp kirjutab, et mitmetes Heinsaare novellides on traditsioonilised soorollid ümber pööratud ning Heinsaare nendes teostes pole naised „mõjutatud sotsiaalsetest konstruktsioonidest ja neile ei saa läheneda bioloogiliste eeldustega“ (*ibid.*, lk 40).

Siinkohal lähevad Lepa ja minu arvamus lahku: siinses artiklis tõestan „Ilusa Armini“ põhjal, et viis, kuidas Heinsaar on kujutanud hiiglaslikku ja/või jõulist naist, on osa patriarhaalsest maailmapildist, eristudes samal ajal hegemoonilistest sookujutustest. Idee, et naine on liiga tugev, ei jõusta naist ning tugevat naist on kujutatud ka patriarhaalses võtmes, nagu on seda teinud Otto Weininger, kellest on kirjutanud näiteks Mirjam Hinrikus (2005). Nii nagu naiselikkusi, on ka mehelikkusi palju ja erinevaid. Teiste mehelikkuste üle domineerib hegemooniline mehelikkus, mis pole kõige levinum mehelikkuse vorm, vaid kõige tugevam ühiskondlik ideaal,

mis aitab kindlustada patriarhaalset⁵ ühiskonnakorraldust, samal ajal ka vaigistada naiselikkuste või alternatiivsete mehelikkuste väljakutset kehtivale võimustruktuurile (Connell, 2005, lk 77–78, viidatud Põldsaar, 2009, lk 64 kaudu). Uurin artiklis, milline on konkreetne mehelikkus ja naiselikkus Heinsaare kujutelmades ning miks kumbki selline on.⁶ Mehis Heinsaare loomingule on iseloomulik, et soorollid ei vasta alati traditsioonilisele nägemusele: naised on enamasti kehaliselt aktiivsed, jõulised, iseseisvad, isegi ähvardavad; mehed aga kehaliselt allaheitlikud ja passiivsed⁷, mistõttu võib jääda mulje, et soorollid on ümber pööratud. Väidan aga, et vaatamata võimukusele ja dominantsusele ei ole naine nendes tekstides emantsipeerunud ega vaba indiviid, vaid mehest alam, isegi loomastatud, ja teda defineeritakse mehe kaudu.

„Teine sugupool“ ning transtsendentsus ja immanentsus

Analüüsides Heinsaare teksti, olen abiks võtnud mõisted *immanentsus* ja *transtsendentsus*. Filosoofias haakub mõlema mõistega erinevaid lähenemisviise, siin lähtun eelkõige Beauvoiri mõistekasutusest „Teises sugupoolest“, mille kohaselt kuulub kahe sugupoole erineva, meest eelistava tajumise juurde see, et meest nähakse transtsendentse, naist immanentsena. „Teine sugupool“⁸ (esmailmumine 1949) on üks olulisemaid lääne feministlikke teoseid, milles

⁵ Põldsaar toob välja, et paljud kaasaegsed autorid peavad patriarhaadi mõistet liiga deterministlikuks ja vanamoodsaks, kuid mehelikkust puudutavates töedes on see jätkuvalt käibel, kuna loob konteksti, mis toob „meesküsimuse“ põhiolemuse selgelt esile (Põldsaar 2009: 65). Artiklis kasutan aeg-ajalt patriarhaadi mõistet, olles teadlik selle problemaatilisusest.

⁶ Hegemoonilise mehelikkusega haakub ka maskuliinsuse kriisi teema, mis kannab ideed, et traditsiooniline mehelik kord on muutunud ebastabiilseks, mistõttu on hakanud ängistama küsimus, mida tähendab olla mees (Jefferson 2002: 65, viidatud Terav 2014, lk 19 kaudu). Johanna Ross on osutanud sellele, et maskuliinsuse kriisi on kaasa toonud (post)modernse ja (post)industriaalse ühiskonna protsessid, mis praeguses Eestis lähtuvad etteheidetest, et mehed on teokatest ja võimekatest naistest maha jäänud, nad on vähem haritud, joovad palju ja selle tagajärjel ei ole võimelised täitma oma funktsiooni partneri ja pereisana (Ross 2014, lk 62).

⁷ Tugevast naisest kui mehelikkuse kriisi tähistajast kirjutati misogüünse võtmes juba 19. sajandi lõpus (vt nt Hinrikus, 2005).

⁸ „Teise sugupoole“ eestikeelne tõlge ilmus 1997. aastal (tlk Mare Mauer ja Anu Tõnnov). Eestikeelne raamat on peaaegu poole õhem kui originaalvariant, tõlgitud lühendatud kujul ning ilma viideteta sellele, millistes kohtades on väljajäetud ja mille põhjal need on tehtud. Välja on jäetud terveid tekstiosi ning kärpeid on tehtud ka lõigu tasandil. (Põldsaar 2003: 67) Seetõttu olen siinses artiklis kasutanud paralleelselt kahte „Teise sugupoole“ varianti: nii eestikeelset kui ka 2011. aastal e-raamatuna välja antud ingliskeelset teksti. Ühtlasi olen mõnes üksikus kohas täiendanud või parandanud eestikeelset tõlget, kui see on väljajätu tõttu vajalikuks osutunud. Parandused olen ära märkinud.

analüüsitakse naiste alistamis- ja alistumisfenomeni tekkepõhjuseid ja ajalugu, jõudes järeldusele, et nii sümbolisel, ühiskondlikul kui ka materiaalsel tasandil on naist defineeritud täielikult suhestatuna mehega, mehe Teisena, mehest alaväärsemana ja seega ka mehest ebakompetentsemana (Hinrikus & Simm, 2009, lk 809). Selle jaotuse analüüsis toetus Beauvoir Hegeli filosoofiast pärit vabaduse käsitlusele.

Beauvoir rõhutab, et iga inimene, olenemata soost, on indiviid, kes püüab leida õigustust oma eksistentsile (Beauvoir, 1997, lk 31). Samas ei ole ühiskonnas meest ja naist kui indiviide võrdsena käsitletud. Kui mees on saanud olla subjekt, on naisele jäetud pelgalt objekti roll. Meest ja naist vastandatakse binaarselt, see aga ei tähenda, et vastandatakse võrdseid pooli: patriarhaat on surunud naise kehvemasse seisu, pärssides tema õigusi, võimalusi ja eneseteostust. Naise olukorra kirjeldamiseks kasutab Beauvoir Teise mõistet – selleks, et subjekt, mina, end mõistaks ja näeks, on tal vaja millelegi vastanduda, tal on vaja teist, kellega suhestuda (Beauvoir, 1997, lk 16). Mees seega näeb ennast kui defineerivat subjekti, absoluuti, seda, millest kõik väärtused algavad ja milles lõpevad, kuid ta vajab Teist, kelle kaudu iseennast defineerida, kellele vastanduda, kellele end projitseerida.

Beauvoiri jaoks polnud olemas mingit naisolemust või naisspetsüüfilisust, kuid see, et naised ja mehed on alati käsitletud erinevana, on tinginud omakorda olukorra, kus naised ja mehed tajutaksegi erinevana (Rojola, 2003, lk 163). Beauvoir näitab, et kahe sugupoole erinevus on ühiskondlik ja kultuuriline, mitte olemuslik. „Teises sugupooles“ ta paljastab, mil viisil mehelik ideoloogia kasutab ära sugudevahelist erinevust, loomaks ebavõrdse süsteemi, ja näitab seejärel, millised argumendid viivad selleni, et meest nähakse absoluudina, inimesena. (Bergoffen, 2018)

Vabaduse tähistamiseks kasutab Beauvoir mõistet *transsendentne*, sellele vastandub mõiste *immanentne*, millega ta peab silmas enesesse sulgumist ja kordumist (nt Beauvoir, 2011, lk 37, 47, 49, 98, 100). Vabadus, mida esindab mõiste *transsendentne*, oli Beauvoiri jaoks liikumine avatud tuleviku ja määramatute võimaluste poole. Vabadus kui transsendentsus tähendab ebakindlust ja riski, kuid vabaduses on indiviid alati ka sõltuv teistest inimestest, vabaduseks on tarvis teist inimest, suhet temaga. Ühtlasi on selleks tarvis olla vaba materiaalistest köidikutest – pidevast võitlusest ellujäämise, turvalisuse, tervise jms nimel –, ainult siis on inimene võimeline suhtlema vabalt ja tõeliselt teise indiviidi ning maailmaga (Bergoffen, 2018). Transsendentsusele

vastandub immanentsus. Beauvoir ei ole „Teises sugupooles“ immanentsuse mõistet otseselt lahti kirjutanud, kontekstist selgub, et ta viitab selle mõistega korduvusele, tsüklilisusele, maisusele ja iseendas kinni olemisele (Beauvoir, 2011, lk 37, 49, 82, 85, 98 jt). Immanentsuses ei ole Beauvoiri kohaselt väliseid põhjuseid, selles ei sünni midagi uut, puudub loovus ja vabadus.

Aastakümnete jooksul on eri teoreetikud tõlgendanud Beauvoiri erinevalt. Nii on tehtud ka etteheiteid, kuid paljugi neist on praeguseks omakorda ümber lükatud. Näiteks on „Teist sugupoolt“ tõlgendatud, justkui see omistaks kehale, eriti naisekehale pelgalt immanentsuse – ometi ei ole olemas elu ilma transtsendentsuseta (Parker, 2017, lk 89). 21. sajandi uurijad on pigem seisukohal, et Beauvoiri käsitus subjektsusest, vabadusest ja kehalisusest ei ole vastuoluline, vaid tahtlikult ambivalentne (Arumetsa, 2021, lk 32). „Teises sugupooles“ on immanentsus transtsendentsuse üks osa, kogu elu eksponeerib transtsendentsust, immanentsus ei ole transtsendentsuse vastand, vaid transtsendentsuse laad, mis on lõksus enese eitamises – immanentsus on aktiivne transtsendentsuse eitamine (Parker, 2017, lk 88). Transtsendentsus ja immanentsus on omavahel seotud ja põimunud, seda paradoksi ei saa lahendada, vaid see tuleb välja kannatada, kuid soov see mingil viisil lahendada on tinginud Beauvoiri vääriti tõlgendamise, sest näib, justkui ta oleks endaga vastuolus (Mann, 2009, lk 90).

Vastuolusid on mujalgi. Näiteks on varasemalt Beauvoirile ette heidetud, et ta aktsepteeris patriarhaalseid eeldusi liiga kergelt ning tema humanism ja arusaam emantsipatsioonist olid liiga mehekesksed ning naise jaoks on tema keha ja bioloogia suuremaks koormaks kui mehe puhul (Hinrikus & Simm, 2009, lk 828–829). Hilisemad uurijad on aga välja toonud, et Beauvoiri on tõlgendatud lihtsustatult (Mann, 2009, lk 89–91), muu hulgas ka seetõttu, et tõlgendamisel on suures osas toetutud tõlgetele, mis ei ole täielikud ega täpsed, samuti ei ole Beauvoiri lugedes tuginetud piisavalt filosoofia ajaloole (vt nt Parker, 2015). Lisaks tõlkeprobleemidele on Beauvoiri töö avatud valesti tõlgendavustele seetõttu, et transtsendentsuse-immanentsuse paradoksaalsuse eest tahetakse pigem põgeneda kui selle juures püsida. Küsimus ei ole selles, kas meeste-naiste bioloogilised erinevused muudavad mehed-naised erinevaks, vaid selles, et selline binaarne vastandus ei toimi. Beauvoiri jaoks ei tulene naiseks olemise tähendus mitte lineaarsetest põhjuslikest ahelatest, vaid bioloogiliste ja kultuuriliste põhjuste põimumisest.

(Mann, 2009, lk 79, 90–91) Sellise ambivalentse valguses on võimalik tõlgendada ka „Ilusat Arminit“.

Edaspidi pean mõistega *transsendentne* silmas enda kogemist kontseptuaalselt vabana oma kehalisest situatsioonist, teadlikkust oma olukorrast ja vabadust seda tegude või valikute abil muuta või ületada; transtsendentsus väljendub endast väljapoole suunatud tegemises või millegi uue toomises maailma, st vabaduses (vt Arumetsa, 2018, lk 20). Mõistega *immanentne* tähistan olukorda, kus inimene tunneb end situatsiooni külge seotuna, kus tal puudub nii võim ümbritseva maailma üle kui ka võimalus situatsiooni muuta. Inimene paistab see, mis ta olukord on, ta on taandatud tema situatsiooniks, tal puudub ligipääs tulevikule ja transtsendentsile (Arumetsa, 2018, lk 21). Samas lähtun Parkeri eeltoodud tõlgendusest, mille kohaselt on immanentsus transtsendentsuse osa ning ükski elusolend ei saa olla transtsendentsuseta.

„Müüdid“

Enne veel kui lähen „Ilusa Armini“ juurde, on siinse artikli kontekstis oluline käsitleda ka Beauvoiri mõtteid kirjanduse kohta, mille tarbeks ta kasutab viiteid kuulsatele müütidele lääne ajaloo – seda aspekti avab „Teise sugupoolt“ kolmas osa pealkirjaga „Müüdid“⁹ (Beauvoir, 2011, lk 192–314), mis arutleb kirjanduse ja kultuuri üle, keskendudes naisele. Kuigi kirjutatud 70 aastat tagasi, on see peatükk endiselt aktuaalne, kuna Beauvoiri-aegsed uskumused virvendavad edasi ka tänapäevase kirjanduse ja kultuuri pinna all ning müüdid, mida Beauvoir analüüsib, on kuulsad Lääne kultuuris ka tänapäeval. Beauvoir väidab, et naist ühtaegu ihaldatakse ja kardetakse ning Teisena on naine miski, mida mees tahab omada, samal ajal ähvardab meest naise seksuaalsus, sest seksuaalsuse kaudu saab naine omada meest, mis läbi hävitada mehe üleoleku ja võimu (Beauvoir, 2011, lk 217).

Beauvoir toob välja, et kirjandus on täis naise müstifitseerimist, tema muutmist kaugeks, ohtlikuks ja kättesaamatuks; kehalise ja seksuaalsuse ning vaimse vastandust, kus naine esindab esimest, mees teist. Naine on ohtlik, kuni ta kehastab mehe jaoks seksuaalsust. Mees võib küll enda seksuaalsust avastada ilma naiseta, kuid see on naisega ikkagi seotud. Immanentne ja

⁹ Kuna eestikeelne tõlge (Beauvoir, 1997) annab kolmanda peatüki edasi vaid osaliselt, olen siin toetunud ingliskeelsele teosele (Beauvoir, 2011; vt ka Põldsaar, 2003: 69).

transsendentne aspekt elus on alati seotud – mida ma kardan või ihaldan, on mu enda eksistentsi kehastus, kuid miski ei tule minuni mind ennast läbimata. Mehe suhtumine naisesse on sama ambivalentne nagu suhtumine enda peenisesse: ta on selle üle uhke, ta naerab selle üle, ta häbeneb seda; esimene erektsioon tekitab mehes uhkust ja samal ajal hirmutab. Täiskasvanud mees vaatab oma suguelundit transsendentsuse ja jõu sümbolina, see annab vabaduse, ta on selle üle uhke ja ta näeb seda maagilisena, ja samal ajal vangistab see kehalisusesse, maisusesse, immanentsusesse, sellele peab alluma. Mees väidab, et vaim saavutab jõu looduse üle, aktiivsus passiivsuse üle, ta teadvus hoiab looduse eemal, ta tahe kujundab seda, kuid oma seksuaalorganite kaudu avastab ta elu, looduse ja passiivsuse iseendas. Mehes peitub seksuaalsuse-aju vastuseis. (Beauvoir, 2011, 215–217)

Müütides on ohtralt kajastatud ka teemat, kuidas see vastuseis on ambivalentne: mees on oma seksuaalsuse üle uhke vaid seni, kuni tal on võimalik sellega saada Teine enda omaks – kuid tema unistus omada lõpeb alati läbikukkumisega. Mees soovib naist omada igavesti, kuid isegi kõige isekam mees teab, et see pole võimalik. Naise keha lubab end mehele üldiselt, mitte ühele kindlale mehele. Ja naine teeb midagi veelgi hullemat: ta muudab hoopis mehe saagiks. Käsutades ihaldatud keha, muutub mees ise kehaks. Beauvoir toob paralleele: Eeva anti Aadamale, et mees saavutaks transsendentsuse, kuid naine tõmbab ta immanentsusesse; poeg püüab pageda ema juurest, kes oma kehalisusega ei lase unustada poja lihalikku päritolu; armuke kisub mehe naudingute sõõri. Mees soovib omada, kuid muutub ise omandiks. Kirjandus on täis näiteid, kuidas sünge kirk muutub lihaks. (Beauvoir, 2011, lk 216–218)

Ühtlasi seostatakse naist surmaga, kirjanduses on armastuse ja surma vaheline ühendus tavaline, üks tuntumaid näiteid on Tristani ja Isolde lugu. Surm ei saabu aga vaid seoses armastatuga: see algab juba emaga, kes sünnitades lapse, määrab ta surma – kõik mis sünnib, peab kord ka surema. Nii siis mees austab sügavalt oma ema ja ihaldab armukest, võideldes samal ajal nende vastu vastikuse ja hirmuga (Beauvoir, 2011, lk 218–219).

Lähtudes eelmainitud müütidest, on naine seega mehe jaoks ambivalentne, olles ühtaegu ihaobjekt, tekitades samas hirmu. Jäädes objektiks, Teiseks, ei ole aga naisel endal olemust – ta on alati seotud nende müütidega, mis annavad talle immanentse, kehalise rolli. Beauvoiri

kirjanduslikud tähelepanekud ja tõlgendused müütidest, mis räägivad mehe ja naise / transtsendentse ja immanentse binaarsusest, võimaldavad „Ilusas Arminis“ tuua esile uusi kihte.

„Ilus Armin“

Novell „Ilus Armin“ on üks tõlgendatuid ja uuritud Heinsaare tekste. Pikemalt on sellest kirjutanud Epp Annus (2011), metafooridega on tegelenud Andrus Org (2012), Tallinna Ülikoolis kaitses 2016. aastal Margit Sellik magistritöö „Keha ja õnne kujutus Mehis Heinsaare novellikogudes „Rändaja õnn“ ja „Ebatavaline ja ähvardav loodus““, mille üks osa lahkas seda novelli. „Ilusat Arminit“ on võrreldud Friedebert Tuglase 1915. aasta novelliga „Maailma lõpus“ (Lepp, 2017), kus on samuti kujutatud hiiglasliku naise lõppematut ja hävitavat seksuaalsust¹⁰. Epp Annus on kirjutanud, et selles „novellis kohtuvad normaalses maailmas transtsendentaalne ilu ja kõikehävitav kirg“, ning võrreldes seda novelliga „Maailma lõpus“, paneb ta ette, et ehk on Heinsaare loo lõpp isegi õnnelikum kui Tuglase oma, kuna ärasöömine tähendab täiuslikku ühtesulamist, mida armastus kunagi ei pakkunud (Annus, 2011, lk 91). Kujudite kaudu toob see novell esile hirmu naise seksuaalsuse ja kehalisuse ehk immanentsuse ees, mille vastu mehe transtsendentsus on võimetu.

Patriarhaalse maailmapildi üks külg on see, et naine tuleb allutada, teine külg aga hirm selle ebaõnnestumise ees. „Ilus Armin“ kujutab viimast varianti – seda, kuidas traditsioonilisest rollist väljunud naine hävitab mehe. Selline naine aheldab mehe esialgu maa ja maisuse külge ning meest üha enam ja enam ihaldades, muudab lõpuks tema iga viimsegi unistuse ja ebamaise uneluse lihalikuks ja raskelt maiseks. „Ilusas Arminis“ väljendub groteskini viidud hirm, mis kaasneb naisele ja tema seksuaalsusele andumisega, naise omaks saamisega: see lugu kujutab hirmu naise kire ja seksuaalsuse ees.

¹⁰ Tuglase novellist „Maailma lõpus“ on kirjutanud pikemalt Elo Lindsalu 2004. a ajakirjas Keel ja Kirjandus. Lindsalu jõuab Tuglase novelli käsitledes kohati sarnastele järeldustele, mis mina „Ilusat Arminit“ analüüsis. Nii nagu siin artiklis vaatlen „Ilusat Arminit“, toetudes Simone de Beauvoiri mõistetele *transsendentne* ja *immanentne*, on seda teinud ka Lindsalu, analüüsisid novelli „Maailma lõpus“. Lindsalu kirjutab: Tuglase „novellis tegutseb laevapoiss immanentsusest väljarabeleva Mehena: torkab mõõga magava hiigelneitsi südamesse ning põgeneb paadiga saarelt, kõrvus sureva naise kaebed“ (Lindsalu, 2004, lk 335).

Jutus vastandub transtsendentsus, mida näib esindavat meestegelane Armin, immanentsusele, mida esindab naistegelane Maret. Ehkki kumbki tegelane ei ole läbinisti ei transtsendentne ega immanentne, on võimalik leida viiteid, mis kumbagi tegelast ühele või teisele poole nihutavad. Sellel nihkumisel on eri tasandid: eraldi saab vaadelda jutustaja hoiakut, mille kaudu kirjeldatakse naist loomalikumana kui meest, ning omakorda saab eristada sise- ja välisilma – Armini ebamaaine olemus justkui viitab transtsendentsusele, ometi vangistades mehe immanentsusse.

Nii Arminil kui ka Maretil on olemas neid toetav taustsüsteem: Armini välimus justkui viitab, et ta lähtub taevastest ja ebamaistest sfääridest, Maretiga taga seisab asine külaühiskond. Armini välimus astub üle tavapärase piiridest ning seeläbi muutub transtsendentseks.

Liiga lihvitud ja peened näojooned, liiga säravkauge pilk, mis tõi otsekui mere külla, liiga neitsilikult õhetav jume... nagu oleksid jumalad äkisti ärganud ja inimeste narrimiseks otsustanud luua olendi, kes nende intiimseimadki unenäod päevavalgele tooks, nende ammused igatsused taas unustuse põhjast üles tõstaks – just need, millel pole iial määratud täituda. (Heinsaar, 2007, lk 47)

Sõnad *säravkauge, jumalad, unenäod, igatsused* ja *unistused* viitavad ebamaisusele ja millelegi, mis on väljaspool argisust. Kuid ainult see ei viita Armini transtsendentsusele. Kuigi novellis on Armini keha objektistatud, ei ole teda kirjeldades tõstetud esile konkreetseid kehalisi detaile, kehalisi omadusi on edasi antud võrdpiltide ja kujundite kaudu, keha jääb ähmaseks.

Naine, kes novelli teises pooles saab Arminile saatuslikuks, on Armini ja transtsendentsuse vastand. Armin sunnitakse abielluma Maretiga, keda on kirjeldatud robustselt maisena ja loomasarnasena.

[--] [Maret] annab näolt ja tegumoelt välja lausa emakaru mõõdu ja [--] jõudu on tal kolme mehe eest. [--] Ning omamoodi ilus olevat ta ka, sellised suured ja pruunid kiskjasilmad [--] ning vägev juuksepehmakas ja valged naervad hambad. [--] Ainult sõnaahter ja seltsimatu on ta [--] ning mehed millegipärast kardavad teda, ju vist sellepärast, et temas on kõik liiga suur ... (Heinsaar, 2007, lk 51–52)

Tuuakse välja detailid, mida võiks mainida, kui räägitakse loomast: juuksed justkui lakk, suured hambad, jõud ja kiskjasilmad, naisega seostuvad maised ja looduslikud, ka loomalikud sõnad *emakaru, jõud, kiskjasilmad, vägev juuksepehmakas* ja *naervad hambad*, mis seovad Maretiga maisuse,

looduse ja lihalikkusega. Naisest rääkides kirjeldatakse konkreetseid detaile, juukseid, hambaid ja silmade värvi – naisekeha on konkreetne, mehekeha ähmane ja hajuv.

Kuigi Armini välimus, eriti just silmad, viitavad millelegi ebamaisele, on ta justkui oma ilu kütkes vangis. Välimus on tema jaoks vangla, tema ilu on väljapääsmatu ja kohutav, mis määrab tema saatuse.

Ja Armin kartis seda. Kartis oma võõrast, jumalikku välimust. Ta tundis end kesk seda ebamaisust kui sissemüüritu. Ta kartis oma kõuesiniseid silmi, kuigi ta neid peeglis armastas vaadata, lugedes neist välja kauged imelisi maailmu. Kartis seda võõrast, ebainimlikku ilu, mis tema tavalist maapoisi hinge oli vähehaaval alla neelamas. Ja see kartus, hirm oma äravalituse pärast, andis ta näole veelgi kutsuvama võlu. Läbi kogu elu oli Armin määratud seda risti kandma. (Heinsaar, 2007, lk 47)

Armin on justkui lõhenenud kaheks: tema välimus edastab ebamaist transtsendentset ilu, kuid sisemus on selle sees vangis, olles sellega aheldatud immanentsi. Armini välimus annab talle tähenduse kogu maailma silmis, mis samas ahendab tema enda võimalusi midagi maailmas teha. Tema ilu, mida on kirjeldatud kui võõrast ja ebainimlikku, oli „tema tavalist maapoisi hinge [---] vähehaaval alla neelamas“ (Heinsaar, 2007, lk 47). Välise maailma jaoks defineerib Armini välimus kogu tema olemuse. Armin on vanemaks sirgudes kehaliselt passiivne, ta tegutseb vähe, pigem unistab ja mõtiskleb, kui toimetab välises ilmas, sest keha hoiab teda lõksus. See aga ei olnud alati nõnda – novell kirjeldab, kuidas poisikesena oli Armin „kõige parem kütt rotitapjate seas“ (Heinsaar, 2007, lk 46), enne kui teda oli hakanud alla neelama ilu.

Kuigi transtsendentsus tähendab vabadust ületada oma situatsiooni tegude või valikute abil, ei pea see alati tähendama maises ja argises maailmas aktiivset sekkumist ja tegutsemist. Armin ületab argise situatsiooni oma sisemuses, tema sisemus ehk unistused ongi „tegelik“ maailm ning väline allaheitlikkus ja osavõtmatus toovad esile sisemise rikkuse, aktiivse ebamaisuse, tavapärase argirutiini ületamise, väline osavõtmatus on justkui kindlaks jäämine vaimsele vabadusele. Siin peitub paradoks – olend, keda maailm tajub transtsendentse ja ebamaisena, keda teksti jutustajagi kirjeldab taolisena, avaneb lugejaile lõksus olevana. Armini keha on vangistatud, muutes selle immanentseks, ning transtsendentsus, mida ümbritsev külakogukond tajub, jääb tegelikult maailma eest varju.

Füüsiline passiivsus aga asetab Armini ebakindlasse olukorda, muutes ta argise maailma suhtes haavatavaks. Inimesed ihaldavad Armini keha endale. „Armini ilu tungis nüüd, õidepuhkenult, kui mürk inimeste silmi, ajas minema nende meelerahu, imbus nende unenägudesse, lõhkus aega“ (Heinsaar, 2007, lk 47). Ilu tekitab kannatusi kõigile, nii vanadele kui ka noortele, meestele ja naistele, avades võimaluse näha enam kui argisus, näidates sellega inimestele transtsendentsuse võimalikkust, võimalust ületada immanentsus. Aga Armini ilu paneb inimesed ka tegutsema. Meeste ja vanemate naiste teod püsivad sündsuse piires. Nooremad „poisid pidid ikka andma talle mõne hoobi selga või ribidesse“ (Heinsaar, 2007, lk 47–48).

Ja vanemadki inimesed ei saanud ühtäkki enam rahu. Ikka ootas mõni külaeit või vanamees [---] teekäänakul Arminit, ja kui ta siis nägi poissi [---], jooksis talle vastu, haaras rinnust ja puuris oma pilgu Armini silmadesse või tegelikult veelgi kaugemale, kusagile kõuesiniste silmade taha. [---] Ja kui ta oli näinud seal, mida näha tahtis, siis laskis ta Arminil rinnust lahti, naeratas endamisi ning kiirustas oma teed. (Heinsaar, 2007, lk 50–51)

Kõige suuremat ohtu Arminile kujutavad aga viljakas eas naised, kelle käitumist on Heinsaar kirjeldanud hüperboolselt ja rõhutatult seksuaalselt, kohati koomiliseltki. Naiste seksuaalsust on kirjeldatud piireületava ja ähvardavana. Naised astuvad korduvalt Armini tahtmata temaga suguühtesse. Humoorika lähenemisega kirjeldab Heinsaar, kuidas näiteks kirikus arvab üks

[---] vooruslik naisterahvas oma meeltesegaduses, et ta nüüd tänupalves hoopiski selle sooja ning kõuesiniste silmadega altari [Armini] poole peab pöörduma, oma ihu ja hingega talle andudes. Ega ärganudki ta sellest meeltesegadusest enne, [---] kui ta oli avastanud end sootuks maise kūrva otsas istumas, üsk kuuma seemet täis. [---] Nõnda kordus see pühapäevast pühapäeva. [---] (Heinsaar, 2007, lk 48–49)

Armin vabastatakse seksuaalaktides vastutusest, jutustaja hääl läheb mööda sellest, kuidas on võimalik meest vägistada, kui mees ise jääb passiivseks. Kerge ja sujuv küsimuse vältimine jätab vastutuse külanaistele, kelle taustu me ei tea, ning lugeja empaatia jääb Armini poole.

Kingsepana töötav Armini kasuisa hakkas saama tellimusi uhkematelt prouadelt, kellele viis kauba kätte Armin, ning „sageli juhtus nii, et mõni aleviemand Armini ühes kingadega tuppä tõmbas ning tund aega hiljem sassis pea ja räsitud riietega uksest välja tõukas“ (Heinsaar, 2007,

lk 50). Armini ilu mõjub uinutavalt, uimastavalt, ja inimesed, kes sellega kohtunud on, ei ole enam vastutusvõimelised. Viimaseks piisaks karikas saab „ [---] öö, kus Armin ärkas unest, sest keegi tantsis ta ihuliikme peal, ning [---] silmi avades nägi, et see on üks tema lihastest õdedest [---]“ (Heinsaar 2007, lk 51). Armini ilu pärast ületavad naised moraalinorme ning see sunnib külaelanikke astuma otsustavaid samme – vastutus langeb Arminile, ja „et selline hull elu ning meeltesegadus ometi kord lõpeks“ (Heinsaar, 2007, lk 51), tuleb Arminist vabaneda.

Patriarhaalse külaühiskonna reeglite järgi tulidki ühel õhtul kokku „asjalikumad mehed ja otsustasid, et ilusast Arminist peab naisemees saama“ (Heinsaar, 2007, lk 51). Leiti, et parim kandidaat naiseks on sadulsepa tütar Maret, keda kirjeldasin juba eespool. Arminil ei ole siin sõnaõigust ning ta allub väliste jõudude ehk „asjalikemate meeste“ otsusele. Armin liigub sinna, kuhu ta paisatakse ilma temalt küsimata. Ta laulatatakse Maretiga. Armini transtsendentsust ähvardas varem erinevate naiste seksuaalsus, kuid nüüd on Armin vastamisi naiselega, keda on hüperboolselt kirjeldatud kui Arminist „pea jagu pikem ning kaks korda laiem“ ja kes „peale väheldast pulmalauda viiski [---] Armini Illauselt ära, oma suurde ja üksildasse majja keset kuuski ja küngastikke“ (Heinsaar, 2017, lk 52).

Maret ja Armin hakkavad elama koos – sellega on teoses ühendatud binaarsed vastandid, kummagagi liituvad äärmuseni erinevad jooned, mis aitab välja tuua teksti opositsioone. Maret on kehaline eksistents ja loodus, ta on suur, vägev, tugev ja väga maine, seda ka oma tegudes ja mõtlemises, mis on kinni kindlas situatsioonis. Armin kehastab vabadust, transtsendentseid unistusi ja maisusest kõrgemaid sfääre, ta on taevalikult kaunis, õrn, ebamaine. Maret on kohanenud maisuse reeglitega, ta on iseseisev, elatades end füüsilise tööga. Mees seevastu sõltub perekonnast, on tahtetu, allub sellele, mida teised dikteerivad. Traditsioonilised naise ja mehe rollid on paljuski ümber pööratud, kuid sellega ei ole Maretile antud agentsust. Oma rammu ja isepäisuse, metslasearu ja loomasarnasusega on Maret loodusele lähemal kui mees. Tema käitumine lähtub tungidest ja instinktides. Ühtlasi on tema kirge kirjeldatud loodusest ja loomalikkusest lähtuvalt – Maret seksuaalsus on ähvardav loodusjõud, mitte kultuuri ja korra juurde kuuluv mäng.

Esialgu on Armini ja Maret seksuaalne kirg mõlemapoolne. „[S]adulsepa tütar ning ilus Armin said seal teineteise vastu midagi tundma, mida vahest küll armumiseks nimetada ei või, aga

pööraseks ja ennasthävitavaks kireks küll“ (Heinsaar, 2007, lk 52–53). Armini ja Mareti kirge on kirjeldatud erinevalt. Mareti kirg on loomalik: „Maret janunes Armini ilu järele nagu loom, nagu kiskja, kelle lõugade ette on visatud hinnaline saak“ (Heinsaar, 2007, lk 53). Armini kirg seevastu on pigem passiivne: „Ja vahest see meeldiski Arminile naises, see kiskjalik säde Mareti silmis, see elajalikult suur ja täitmatu ihu, mille rüppe ta võis nüüd visata oma siivutu, ülbe ning põhjatu ilu“ (Heinsaar, 2007, lk 53). Armini kirg on seotud äraspidiste ihadega, anduda saatusele, sellele, et teda võetakse, temaga tehakse asju, milleks tema ilu on teda niikuinii määranud, anduda sellele, et ta võib olla ihatud ega pea selle vastu enam võitlema. Samal ajal on Armini iha äärmuseni viidud soov olla ihaldatav. Armini ja Mareti seksuaalsust on kirjeldatud sõnadega, mis viitavad destruktiivsusele, millelegi negatiivsele ja kurnavale: „[J]a nende ööd ning päevad olid valjud ja valusad, täis kurnatust, janu ning kurja armastust“ (Heinsaar, 2007, lk 53). Kirg on sünnitanud kokkupuute, mida jutustaja kirjeldab oksüümoronina, „kurja armastusena“: armastusena, mis on valus, kurnav, hävitav ja lõhkuv. Mareti ja Armini armastus on täis janu – see põhineb puudujäägi kompenseerimisel, vajaduse täitmisel, selles on esiletungiv ilmaolek, täitmatus. Ja viimaks see kuri armastus hävitab transtsendentse.

Armini ja Mareti abielu esimesed nädalad möödusid armuvoodis, kuid siis pidi Maret taas veskisse tööle minema. Selleks aheldas ta mehe sõna otseses mõttes maisusesse, mis on Heinsaare romantilistest armastussuhetest rääkivates tekstides üks läbivaid motiive – hirm selle ees, et maisus aheldab transtsendentsuse: „Maret mõtles siis oma metslasearuga, et selle aja sees, mil ta on veskis tööl, jookseb Armin kindlasti ära, ning kinnitas ta seetõttu lehmaketiga voodijala külge“ (Heinsaar, 2007, lk 53). Sellest vangistusest algab Armini kuhtumine ning tema kire hääbumine. Armini elujõu kadumise põhjustas Mareti „metslasearu“, mis tahtis teist inimest omada, allutada, vabadust piirata. Armin on nüüd kahekordses vangis: ta on oma ilu vangis ja see on omakorda põhjustanud füüsilise vangistuse. Need on kaks poolust, mis kisivad teda eri suundades. Siin ilukirjanduslikus tekstis on Armini füüsiline aheldamise akt sümbol, mis esindab mehe hirmu: Armini aheldamine näitab hirmu naise võimukuse, maisuse ja seksuaalsuse ees; hirmu selle ees, et naisele liiga lähedale minnes tõmbab ta tema ebamaistest sfääridest välja.

Vangistatud Armin ei leidnud endas enam jõudu naise kirele vastata.

Mareti ajas säärane asi vihale. [---] Ei, nii need asjad olla ei tohi, lihtsalt ei tohi. Ta peab oma valdusse saama ka nende silmade lõputu taevaranna, selle haigettegeva kurbuse, igatsuse kurat-teab-mille järele. Jah, ta peab endale saama iga viimase kui piisa sellest tühisest ilust, millele ta oma karujõuga vägisi kipub alla jääma, peab tundma seda oma lihas ja luudes. [---] Ja Maretit rabas äkki teadmine, et nende lõputute armuööde jooksul polnud ta Armini ilule veel sammugi lähemale jõudnud /---/ (Heinsaar, 2007, lk 53–54)

Maret ihaldab endale saada Armini kogu transtsendentsust, seda enda immanentsusele allutada, ja tal pole muid vahendeid selleks kui kehalised, jõud ja ihuramm – seeläbi võis ta olla küll suuteline transtsendentsuse hävitama, kuid mitte sellest osa saama. See teadmine täitis Mareti suure valuga ning „ühel õhtul veskist tulles [---] haaras ta küünist suure seatapunoa, läks tuppa ja raius oma magaval mehel käe otsast. Alles nüüd, kui tuba oli Armini kisendamist ja nuttu täis, leidis Mareti valu korraks rahu“ (Heinsaar, 2007, lk 54). Maret saab rahu esimest korda siis, kui ta on suutnud tüki Arminist muuta maiseks, tuua praegusesse hetke, hävitada mehe keha ning tuua seeläbi tema teadvus, tema vaimne vabadus selle juurde. Maret soovib saada Arminist kõike endale, muuta mees enda osaks.

Siis läks ta [Maret] kööki, tegi paja alla tule, asetaski maharaiutud käe vette ja keetis selle ära. [---] Hellalt ja armastusega rebisid Mareti valged hambad luu küljest lihatükke, hellalt ja armastusega näris naine need peeneks ning neelas alla. (Heinsaar, 2007, lk 54)

Sellel muudab Heinsaar Mareti sõna otseses mõttes meheõgijaks, naiseks, kes ihaldab mehe alla neelata. Naine teeb mehe transtsendentsuse enda maisuse osaks, süües ja seedides saab mees osaks naise kehast. Transtsendentsus on taandatud lihaks, kuid esialgu ainult osaliselt. Haav hakkas mädanema ning peagi Armin suri. Ent surnud polnud veel Armini ebamaisus:

Samas märkas ehmunud Maret, et Armini pärani silmad on endiselt täis säravat elu – täis lõputut kutset sinna, kus mets ja taevas üheks saavad, kus pärlendab hommikune udu ning algab uus maanteekäänak. See oli nii kutsuv, siinsamas ja ometi nii kaugel, et Maret, täis piinavat ahastust ja iha veel kord Arminiga üheks saada, ei võinud muud, kui pidi suruma küüned mehe silmadesse, ta kiskus need pealuust välja ja toppis enesele suhu. Ta sõi ja naeris, sõi ja naeris õnnest, tundes mehe kõuesiniseid silmi hammaste

vahel purunemas, süljega segunemas, tundes neid oma söögitorust alla libisemas, sisikonna sooja ning pimedasse sügavikku kadumas. (Heinsaar, 2007, lk 55)

Novellis on Armini silmad läbivalt transtsendentsuse sümbol, ning nende naudingurohke söömine, naise sisikonda kadumine, naise osaks saamine on äärmuseni viidud immanentsuse võidukäik transtsendentsuse üle. Sellega aga ei saa Mareti iha rahuldatud, „leides armastuse veel näljase olevat“ (Heinsaar, 2007, lk 55), löikas naine mehe keha tükkideks, puhastas, keetis liha ööpäeva jooksul parajalt pehmeks ja asus seda sööma.

Alles siis, nende nelja või viie päeva jooksul, mis kulusid ilusa Armini aeglasele ja naudingurikkale söömisele, tundis Maret, et on mehele viimaks järele jõudnud. Et ta on ometi kord jõudnud sinna, kus mets ja taevas saavad üheks, kus valitsevad õnnis rahu ja igavene, taevalik armastus... (Heinsaar, 2007, lk 55)

Sellega viis Maret lõpule Armini ebamaisuse omastamise, transtsendentsuse muutmise immanentsuseks. Mees on muudetud maiseks, lihaks, mehe on endasse neelanud ähvardav ja raske seksuaalsus. See taandab mehe kehaks, lihaks, muudab tema transtsendentse ilu immanentseks.

Jutus kerkib ikka ja jälle esile Armini kehaline passiivsus *vs.* väliskeskkonna, eriti naistegelaste aktiivsus, millel on siin loos väga oluline roll. Kuigi aktiivsust peetakse traditsiooniliselt mehe juurde kuuluvaks omaduseks, on Armin väliste jõudude meelevaldas. Temaga astutakse vahekorda, teda suunatakse Maretiga abielluma, temalt ei küsita arvamust, teda viiakse, sunnitakse ja tuuakse: *Armin tõmmati tupp ja liikati jälle välja, tuldi kokku ja otsustati, Maret viiski ilusa Armini ära* (Heinsaar 2007: 50–52; minu rõhuasetused) jne. Armin on õbluke, õrn ja passiivne. Maret on aga suur, tugev ja aktiivne. Armin muutub ilusaks meheks sirgudes üha vaiksemaks ja tema elu vormib järjest tugevamalt keskkond. Armini saatuse määravad teised: tema isa, kes otsib talle abikaasa, õde, kes vägistab teda, külanaised, kes sedasama teevad, hiljem tema abikaasa, kes ta tapab. Täiskasvanud Armin ei langeta ise otsuseid, ei muuda midagi, kõik, mis sünnib, juhtub temaga teiste inimeste pärast ja teiste otsuse tulemusel. Kui lähtuda hegemoonilisest mehekujutusest, on selle põhjal lihtne järeldada, et Armin on objekt ega oma transdentsust. Kuid siin tekstis on Armini kehaline passiivsus, tema suunamine, aheldamine voodijala külge ja viimaks ärasöömine sümbolid, mis esindavad mehe hirmu naise ees. Nagu

Beauvoir kirjeldab, on naine ohtlik, kuna kehastab mehele seksuaalsust. Mehe enda seksuaalsus vangistab ta kehalisusesse – nii vangistas Armini välimus ta keha külge, tema keha määras ta passiivsesse rolli. Armini taandumine kehaks tähistab hirmu, millest Beauvoir kirjutas: mees muutub pelgalt kehaks ning naine tõmbab ta immanentsusesse. Lugu ilusast Arminist on lugu mehe hirmust kehaliseks muutumise ees – mees muutub kehaks, taandub naise immanentsuse toiduks.

Kokkuvõte

Beauvoir on kirjutanud, et mees väidab, et vaim saavutab jõu looduse üle, aktiivsus passiivsuse üle, ta teadvus hoiab looduse eemal, ta tahe kujundab seda, kuid oma seksuaalorganite kaudu avastab ta elu, looduse ja passiivsuse iseendas (Beauvoir, 2011, lk 216). Ilusa Armini saatus toob esile mehe vaimse vabaduse seotuse kehaga ning selle, kuidas naine suudab keha kaudu hävitada vaimsuse ja teadvuse. Heinsaare loomingus ei vasta soorollid sageli traditsioonilisele nägemusele: naised võivad olla kehaliselt aktiivsed, jõulised, iseseisvad, isegi ähvardavad; mehed aga kehaliselt allaheitlikud ja passiivsed. Nõnda on ka „Ilusas Arminis“, mis toob esile mehe vaimse vabaduse seotuse kehaga ning selle, kuidas naine suudab keha kaudu hävitada vaimsuse ja teadvuse. Beauvoiri järgi püsib mehes alati hirm, et naine võib ta maisuse ja keha külge aheldada. Pannes teksti sisse tegutsema ümber pööratud soorollidega karakterid, on võimalik näidata ohtu, mis peitub mehe jaoks aktiivses naises. Naisele antakse ühelt poolt võim, kuid teisalt püsib ta lähemal loodusel kui kultuuril, on pigem keha kui vaim. Naine saavutab küll võimu – mis on üldiselt hegemoonilise mehe privileeg –, kuid ei muutu võrdväärseks inimeseks, vaid jääb mõistuselt alamaks olendiks, mis on pigem hegemoonilisele naisele omistatud omadus. Selline kombinatsioon muutub mehele ohtlikuks: immanentne naine, kel on võim, tõmbab mehe enda juurde kehalisusesse, allutab mehe, taandab ta kehaks ning neelab alla. Nõnda on Heinsaare novellis pööratud ümber küll soorollid, kuid mitte tähendus: naine jääb loodusele lähemaks, immanentseks, ning oma olemuselt muidu transtsendentne mees muutub selle ümberpööratuse ohvriks.

Kasutatud allikad

- Annuk, E. (2003). Naised ja kirjanduslugu: tuntud ja tundmatu Ilmi Kolla. *Ariadne Lõng*, 1/2, 72–90.
- Annuk, E. (2005). Cara mia, eks ole. Seksuaalsest koodist Jaan Krossi „Taevakivis“. E. Laanes (koost.), *Metamorfiline Kross: sissevaateid Jaan Krossi loomingusse* (lk 118–122). Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Annuk, E. (2012). Sooküsimus eesti ajakirjanduses 19. sajandi lõpul ja Lilli Suburgi „uus naine“. *Ariadne Lõng*, 1/2, 65–81.
- Annus, E. (2011). Mehis Heinsaar ja kirjanduse allikad. Üleastuvast ja isevoogavast kirjandusest. S. Vabar (koost.), *Lubtatulek. Ekslemisi Mehis Heinsaare tihnikutes. Etüüde nüüdiskultuurist 3* (lk 89–91). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Arumetsa, A. (2018). *Keba ambivalentsus Simone de Beauvoiri „Teises sugupooles“*. [Bakalaureusetöö. Tallinna Ülikool]. <https://www.etera.ee/s/3ac90RViPP>
- Arumetsa, S. (2021). *Seesmise ja välise vahel. Simone de Beauvoiri ambivalentsuse mõiste toel transsoolisuse fenomenoloogia poole*. [Magistritöö. Tallinna Ülikool]. <https://www.etera.ee/s/hh6gbCMkII>
- Beauvoir, S. de (1997). *Teine sugupool* (tõlk. M. Mauer & A. Tõnnov). Vagabund.
- Beauvoir, S. de (2011). *Second sex*. Vintage Books.
- Bergoffen, D. (2018). Simone de Beauvoir. E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (fall 2018 edition). <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/beauvoir/>
- Friedebert Tuglase novelliauhind (s. a.). *Eesti Ilukirjanduse Andmebaas*. <http://ilukirjandus.ee/tuglas/>
- Haynes, P. (2009). Transcendence, materialism, and the reenchantment of nature. In G. Howie & J. Jobling (Eds.), *Women and the divine* (pp. 55–78). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-137-12074-8_4
- Heinsaar, M. (2007). *Rändaja õnn*. Verb.
- Hinrikus, M. (2005). Naisküsimuse lahendus Weiningeri moodi: Otto Weiningeri minatud naised Tammsaare loomingus. *Vikerkaar*, 1–2, 87–118.
- Hinrikus, M., & Simm, K. (2009). Simone de Beauvoir. E. Annus (toim.), *20. sajandi mõttevoolud* (lk 807–832). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Juhan Liivi luuleauhinna laureaadid (s. a.). *Liivi Muuseum*. http://muusa.ee/?page_id=76
- Kirjanduse sihtkapitali aastapreemiad 2010 (s. a.). *Kirjanduse sihtkapital. Kultuurkapital*. <http://kulka.ee/sihtkapitalid/kirjandus/aastapreemiad/2001>
- Kraavi, J. (2011). Uued mutandid ehk Kultusraamatu võimalus. S. Vabar (koost.), *Lubtatulek. Ekslemisi Mehis Heinsaare tihnikutes. Etüüde nüüdiskultuurist 3* (lk 32–34). Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Lepp, T-L. (2017). Tegelaste kujutus ja soorollid Friedebert Tuglase ja Mehis Heinsaare novellides. [Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool]. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/56955>
- Lindsalu, E. (2004). Tuglas, Volter Kilpi ja õnne saar. *Keel ja Kirjandus*, 5, 324–335.
- Lindsalu, E. (2006). Vilde kui naisõiguslane. *Keel ja Kirjandus*, 4, 296–309.
- Mann, B. (2009). What should feminists do about nature? *Konturen, [S.l.]*, 2, 79–100. <http://doi.org/10.5399/uo/konturen.2.1.1336>
- Melts, B. (2016). Rauge naivismi nulliringid. *Keel ja Kirjandus*, 11, 878–881.
- Mihklev, A. (2002). Naine mehe peas: Arvo Valtoni erootiliste fiktsioonide ahistus ja iroonia. *Ariadne Lõng*, 1/2, 50–61.
- Millett, K. (1971). *Sexual politics*. Equinox Books.
- Ollino, E. (2011). Kohvitass avakosmoses. S. Vabar (koost.), *Lubtatulek. Ekslemisi Mehis Heinsaare tibnikutes. Etüüde nüüdiskultuurist 3* (lk 132–135). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Org, A. (2011a). Lammasnimene, liblikmees ja karunaine: maagilisest realismist eesti kirjanduse näitel. S. Vabar (koost.), *Lubtatulek. Ekslemisi Mehis Heinsaare tibnikutes. Etüüde nüüdiskultuurist 3* (lk 58–70). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Org, A. (2011b). Looduskirjanik Heinsaar. S. Vabar (koost.), *Lubtatulek. Ekslemisi Mehis Heinsaare tibnikutes. Etüüde nüüdiskultuurist 3* (lk 147–158). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Org, A. (2012). Ilu ja kirk Mehis Heinsaare novellis „Ilus Armin“. *Link 50. Novelli analüüs*. http://vana.oppekava.ee/index.php/Link_50_Novelli_anal%C3%BC%C3%BCs
- Parker, E. A. (2015). Singularity in Beauvoir's *The Ethics of Ambiguity*. *The Southern Journal of Philosophy*, 53(1), 1–16. <https://doi.org/10.1111/sjp.12093>
- Parker, E. A. (2017). Becoming bodies. In L. Hengehold & N. Bauer (Eds.), *A Companion to Simone de Beauvoir* (pp. 87–98). Wiley-Blackwell.
- Pöldsaar, R. (2003). Identiteedi keerdkäigud: Simone de Beauvouri *Teine sugupool* eestikeelses tõlkes. *Ariadne Lõng*, 1/2, 65–71.
- Pöldsaar, R. (2009). Isamaa ja mehemeel: mehelikkuse ideoloogiad ja rahvuslik identiteet. *Ariadne Lõng*, 1/2, 63–75.
- Pöldver, P. (2019). Naine ja armastus Mehis Heinsaare loomingus. [Magistritöö. Tartu Ülikool]. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/64157>
- Rojola, L. (2003). Erinevus. A. Koivunen & M. Liljeström (toim.), *Võtmesõnad. Kümme sammu feministliku uurimuseni* (lk 159–178). Eesti Keele Sihtasutus.

- Ross, J. (2010). *Aimée Beekmani* romaan „Valikuvõimalus“: kontekst ja retseptioon. [Magistritöö. Tartu Ülikool].
- Ross, J. (2011). Poeedist peiariks. S. Vabar (koost.), *Lubtatulek. Ekslemisi Mehis Heinsaare tibnikutes. Etüüde nüüdiskultuurist 3* (lk 167–170). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ross, J. (2014). Mõtted lunnid enne ja nüüd. Nõrgast mehest 1970. aastate eesti kirjanduses. *Vikerkaar*, 4–5, 62–74.
- Sellik, M. (2016). *Keha ja õnne kujutus Mehis Heinsaare novellikogudes „Rändaja õnn“ ning „Ebatavaline ja äbvardav loodus“*. [Magistritöö. Tallinna Ülikool]. <https://www.etera.ee/s/eJM6fMbSYq>
- Sibrits, H. (2016, 6. detsember). Selgusid uued kirjanikupalga saajad. *Postimees*. <https://kultuur.postimees.ee/3936931/selgusid-uued-kirjanikupalga-saajad>
- Terav, K. (2014). *Maskuliinsusest 19. ja 20. sajandi vabemuse eesti realistlikus kirjanduses* Juhan Liivi, Eduard Vilde ja Ernst Peterson-Särgava loomingu näitel. [Magistritöö. Tartu Ülikool]. <https://dSPACE.ut.ee/handle/10062/42433>
- Tomberg, J. (2011). Tegelikuse tontlik vari. S. Vabar (koost.), *Lubtatulek. Ekslemisi Mehis Heinsaare tibnikutes. Etüüde nüüdiskultuurist 3* (lk 71–72). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tuin, I. van der, & Dolphijn, R. (2010). The transversality of new materialism. *Women: A Cultural Review*, 21(2), 153–171. <https://doi.org/10.1080/09574042.2010.488377>
- Vabar, S. (2011). Maagiline protorealism. S. Vabar (koost.), *Lubtatulek. Ekslemisi Mehis Heinsaare tibnikutes. Etüüde nüüdiskultuurist 3* (lk 81–88). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Weissmüller, L. (2017). The invisible female architect. In M. Pepchinski, C. Budde, W. Voigt, & P. Cachola Schmal (Eds.), *Frau Architekt. Seit mehr als 100 Jahren: Frauen im Architekturberuf. Over 100 Years of Women in Architecture* (pp. 17–24). Deutsches Architekturmuseum, Ernst Wasmuth Verlag.

Piret Põldveril on Tartu Ülikoolist magistrikraad kirjandus- ja teatriteaduses (2019). Tema magistritöö teema oli „Naine ja armastus Mehis Heinsaare loomingus“. Tema huvivaldkonnad on soouurimuslik kirjandusteadus, armastuse teooriad ja eesti nüüdiskirjandus. Ta on tegev ka luuletajana ning tema luulekogu “Alati nii järsku” oli Betti Alveri debüüdi-preemia ja Kultuurikapitali aastapreemia nominent.

Abstract

In the article, I examine Estonian novelist Mehis Heinsaar's short story “Beautiful Armin” to argue that the grotesque way in which Heinsaar has portrayed a powerful female protagonist in this story both part of a patriarchal worldview, and distinct from hegemonic gender stereotypes. In Mehis Heinsaar's work gender roles do not always correspond to the traditional stereotypes: women are mostly physically active, strong, independent; men are physically submissive and passive, which can give the impression that gender roles have been reversed. However, this reversal is not necessarily empowering. For my analysis, I will draw on Simone de Beauvoir's theories of transcendence and immanence — ideas from *The Second Sex*, considered one of the most influential feminist works of the 20th century. In my article, I show how, despite their power and dominance, women are not emancipated and free individuals, but subordinate to men, closer to nature, and defined by men. The reversal of gender roles reveals the danger that the active woman poses for the man. On the one hand, the woman is given power, but on the other hand, she remains closer to nature than to culture, she is body rather than mind. Such a combination becomes dangerous for the man: the immanent woman with power draws the man into her embodiment, subordinates the man, reduces the man to a body and absorbs him. In this way, Heinsaar's short story reverses gender roles, but not the meaning: the woman remains closer to nature, immanent, and the man, otherwise transcendent in his nature, becomes the victim of this reversal.

Keywords: Simone de Beauvoir, gender roles, Estonian literature, binary, transcendence ja immanence

Piret Põldver holds an MA degree in literature and theatre research from the University of Tartu (2019). Her MA thesis was dedicated to women and love in the work of Mehis Heinsaar. Her main research interests are gendered approaches to literature, theories of love and contemporary Estonian literature. She is also a published poet and her collection “Always So Suddenly” was a nominee for the Betti Alver debut prize and the annual prize of the Estonian Cultural Endowment.